

Grimskär – Kalmarsunds okända hemlighet

Grimskärs skans ligger på ett helt litet stenskravel bara något stenkast från kajerna i Kalmar. Den lilla ön med sin befästning har länge varit förbjudet område och de gråa 1600-talsmurarna döljer hemligheter av betydligt senare datum än någon kan ana.

HANS LANDBERG *Statens fastighetsverk*

TVÅ LÄTT BUCKLIGA gröna järndörrar som snarast ger associationer till potatiskällare leder, via en brant trappa, ner till holmens hemliga inre. Genom kassaskåpstjocka gastäta dörrar förs man vidare in i klaustrofobiskt trånga rum och passager.

Tills för bara något decennium sedan var det här en viktig och ytterst hemlig del av det svenska försvaret. Minspärren vid Grimskär i södra Kalmarsund ingick i ett system av liknande spärstationer längs kusten som anlades under andra världskriget. Från skyddsvärn på land höll man uppsikt över strategiska passager eller kuststräckor där minor pla-

Den branta nedgången till minstationen döljs bakom två gröna järndörrar.

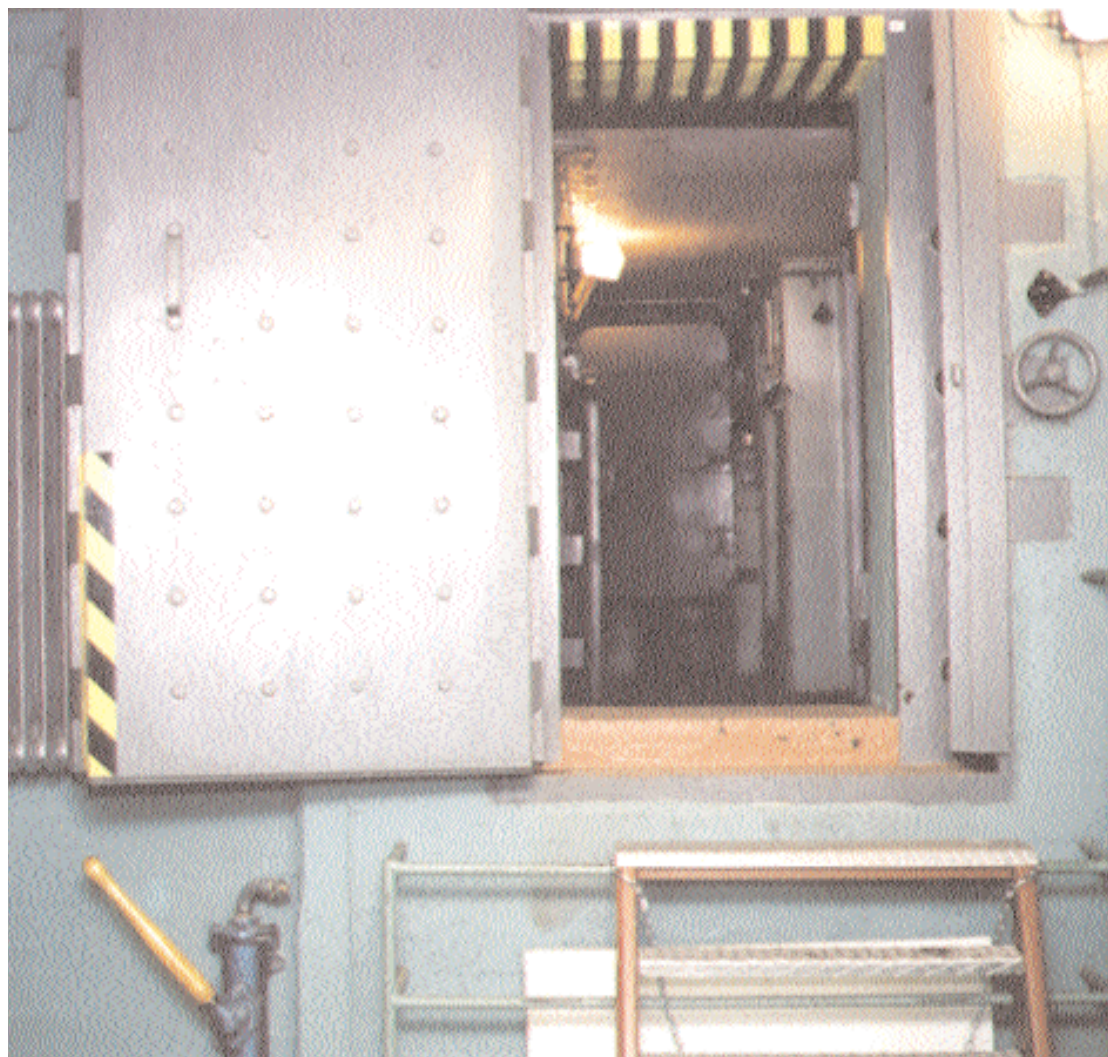
cerats ut på sjöbotten för att kunna sprängas då en fientlig invasionsflotta passerade.

På Grimskär anlades värnet under stort hemlighetsmakeri i den redan 1935 byggnadsminnesförklarade 1600-talsbefästningen Grimskärs skans. Från den ubåtsliknande betongbunkern under den gamla skansens stenmurar bevakade kustartilleriet sjöfarten genom Kalmarsund ända till 1988 då Grimskär slutligen avfördes ur försvarsorganisationen.

Då man besöker den lilla ön strax utanför Kalmar i dag är spåren tydliga. Inte bara från 1980-talets kustartillerister, som jagade ryska ubåtar, utan från generationer av soldater som under århundradena varit förlagda på den diminutiva men oerhört strategiskt belägna ön.

EN TRÅNG PASSAGE

Sundet mellan Öland och Kalmar var innan det röjdes och muddrades så uppfyllt av grundrevlar och stengryt,

Minstationen hade plats för en besättning på 12 man. I det nersänkta manöverrummet fanns periskop och strömbrytare för att utlösa de fasta bottenminorna i Kalmarsund. Minorna togs bort för bara 16 år sedan.

så kallade kalmar, att bara helt små och grundgående båtar kunde passera obehindrat. Under medeltiden fanns det bara två leder som tidens kustsjöfart kunde välja upp genom sundet. Den ena leden gick alldeles under murarna på Kalmar slott och

SFV:s förvaltare Anders Magnusson, i mitten, funderar tillsammans med kulturkonsult Lena Arén och drifttekniker Anders Oskarsson på hur man ska kunna visa minstationen för allmänheten.

den andra, som tillät lite större skepp att passera, löpte genom en ränna i undervattensrevet Busen. Ur Busen stack på ena sidan segelleden Prestören upp över vattenytan och på den andra sidan dök Grimskär upp med sitt stenskravel.

Tidigare kallades skäret Stegelholmen och var förmodligen en avrättningsplats där missdådare steglades på hjul och lämnades som varnande exempel för dem som passerade längs farleden.

På 1500-talet kunde slottet med sina kanoner kontrollera den västliga segelleden medan sjöfarten fritt kunde passera genom den östra, förbi Stegelholmen. Tidigt förstod man Stegelholmens strategiska läge och särskilt tydligt blev det under den långa belägringen av Kalmar under 1500-talets första årtionde. Slottet hölls av danskarna och svenska trup-

per belägrade det från landsidan. För att hindra danska flottan att undsätta slottet från sjösidan föreslog man riksföreståndaren Svante Sture att holmen skulle befästas och man föreslår att ett blockhus ska byggas av virket från en gammal uttjänt pråm.

ERIK XIV OCH JOEN KARLSSON

Då Gustav Vasa 1525 fick hand om Kalmar slott satte han genast igång med att förstärka och förbättra befästningarna, och det är i ett brev från kungen som benämningen Grimskär på ön vid farleden för första gången dyker upp.

Ett blockhus på Grimskär tycker den ekonomiske kungen blir för dyrt. Det borde räcka med en timmerläns och en kraftig kedja som kan stänga av sundet mellan Grimskär och Prestören. En sådan kedja skulle förstås inte göra så stor nytta om inte

Från fästningsvallen ser man ut över den minimala borggården med Kalmarsund och Skansgrundets fyr i bakgrunden.

det fanns försvarsanordningar på landfästena, och så faller hela idén.

Erik XIV inser att något måste göras och befäller 1562 ståthållaren på Kalmar slott Joen Karlsson att bygga en befästning på Grimskär. Året därpå, på hösten efter sjuårskrigets utbrott, uppberar kungen ett par gånger i allt mer irriterad ton sin befallning till ståthållaren. Inte heller då kommer sig Joen Karlsson för med att bygga någon befästning, för på våren följande år hör Erik XIV av sig igen och påminner. Inget händer. Några månader senare är kungen riktigt ilsken och meddelar sin ståthållare att om det inte snart kommer upp en befästning på Grimskär så ska han minsann få se på annat.

Joen Karlsson framstår här som något av en psykologisk gåta, för han gör fortfarande ingenting åt Grimskär. Kanske var avståndet till huvudstaden tillräckligt långt för att han skulle våga trotsa kungen och göra sina egna prioriteringar. Det är svårt att veta. På vintern 1565 kommer ett nytt brev från kungen: «Är dig ock väl veterligt, hur ofta dig är befallt, att uppräta det blockhus vi vilja ha vid Grimskär, vilket ock är försummat och emot vår befallning handlat.»

Först 1611, under Kalmarkriget, tycks en enkel skans ha byggts på Grimskär. Danska flottan belägrade Kalmar i maj 1611 och ställde upp rörligt fältartilleri på Grimskär och kunde därifrån beskjuta slottet. Svenska styrkor lyckades dock erövra ön och kanonerna och därpå avslå ett danskt motanfall men tvingades slutligen lämna Grimskär, då svenska flottan avseglat och Kalmar slott kapitulerat sedan krutet tagit slut.

SKANSEN BYGGES

Sverige återfick Kalmar genom freden i Knäred 1613 och på 1620-talet var det dags för en ny kung att skriva till en ny ståthållare på Kalmar slott om nödvändigheten att befästa Grimskär. Om det berodde på den nye kungen, Gustav II Adolf, eller den nye ståthållaren, Herman Wrangel, är kanske osäkert men det

Från 1837 och ända in på 1940-talet fanns ett fyrtorn och en klunga byggnader för lots- och fyrpersonal på fästningsmurarna.

tycks äntligen påbörjas en viss byggnadsverksamhet på det lilla skäret i Kalmarsund.

I maj 1623 rekvirerar Wrangel fyra prämar «att föra kalk och steen medh till Grimmeskiär».

Arbetena med stadsporten och en av slottets bastioner fick vänta och i stället sattes 400 man i arbete på Grimskär med att uppföra den fyrudiga stjärnskans som fortfarande finns kvar. I arbetet deltog knektar från Norra och Södra motets kompanier på Öland, och många båtar längs Kalmarsund togs i anspråk för att frakta ut sten, kalk, jord och torv till skäret. Trots att båtarna skoddes med plank på insidan blev de flesta förstörda av de tunga frakterna.

Arbetet bedrevs natt och dag och befälet var tvunget att bosätta sig ute på Grimskär för att inte bygget skulle avstanna. Räkenskaperna från fästningsbygget tar upp redskap och byggnadsmaterial som järnstölar, kofotar, bräder, spik, ekplank, stockar, kalk och näver. Här nämns ställningsvirke och skottkärror förutom alla matvaror som gick åt till arbetsmanskaper: kött, fläsk, bröd och skånesill. Stenen var gratis, den plockade man till stora delar från murarna kring Vipetorps fornborg på Öland och skansen på Grimskär blev, kan man säga, på så vis en recirkulerad befästning.

Det var en ganska liten och lätt oregelbunden skans man åstadkommit. I tre av den stjärnformade skansens fyra spetsar fanns kanonbatterier på träplattformar under vilka manskapet hade sina sovplatser. I den fjärde spetsen fanns krutmagasinet. Skansen mätte bara dryga 60

meter diagonalt från spets till spets. Mitt på borggården fanns en liten timrad vaktstuga och en brunn – det var allt.

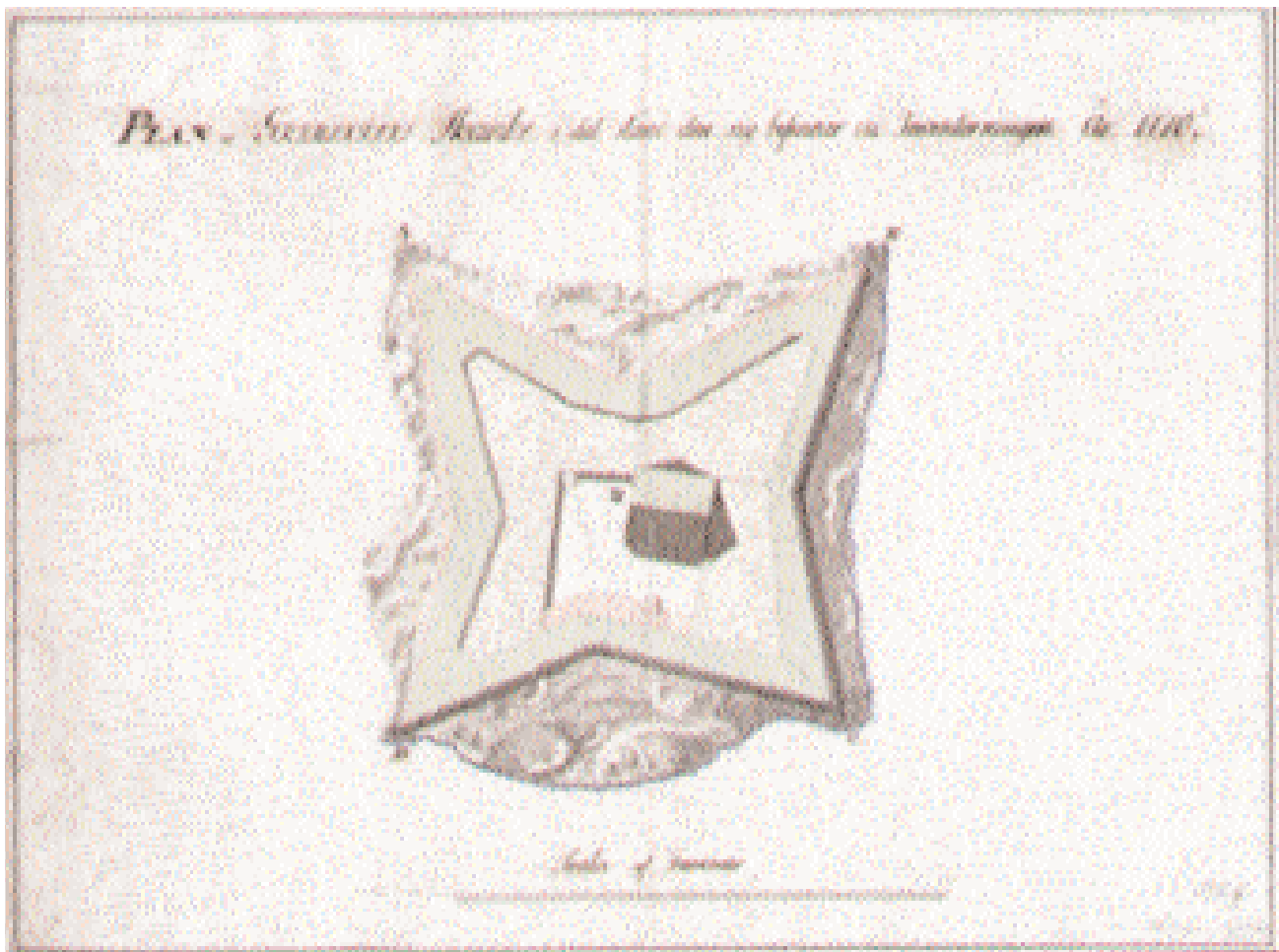
I STÄNDIG KAMP MOT ELEMENTEN

Så snart skansen stod färdig börjar man med ett sedan ständigt återkommande reparations- och underhållsarbete. Läget ute i sundet är utsatt för stormar, isskruvning och oväder. Under de närmaste 50 åren rapporteras ideligen om hur illa tillståndet är på Grimskär. Man släpar sten och torv, man murar och timrar och för en tämligen ojämn kamp mot elementen.

Under Kalmarkriget visar det sig dock att Grimskärs skans inte byggts i onödan. Mellan 1677 och 1679 härjade de danska och holländska flottorna längs Smålandskusten och Grimskärs skans var det enda som hindrade de båda flottorna från att fullständigt behärska Kalmarsund. Striderna återspeglas för Grimskärs del i en enda liten utgiftspost på 1 daler och 4 öre silvermynt för kol till äsjan eftersom man behövde smida nya beslag till lavetterna som var «...sundergnagne i desse dagar af mycket skiutande mot fienden».

Under resten av 1600-talet och hela 1700-talet förekommer med jämna mellanrum olika storstilade förslag på hur fästningen ska byggas ut. Inget av förslagen blir någonsin genomfört. I stället fortsätter den ojämna kampen mot vågorna och isen som ständigt bryter ner de murar som man med allt större uppgivenhet försöker återuppbygga.

År 1822 upphörde Grimskärs skans som befästning. Militären avvecklade sin verksamhet och i stället togs skansen över av lotsverket som 1837 byggde en fyr på de gamla befästningsmurarna och inrättade en lotsplats. Fyren på Grimskär blev kvar i mer än 100 år och revs först på 1940-talet tillsammans med de byggnader som uppförts för lotsuppassningen. Att militären dröjde sig kvar i fästningens dolda innandöme, och vad de gjorde där, har ända tills nu varit en väl bevarad hemlighet. **KV**

Ovan. Planen över Grynmskär från 1770 visar fästningens små proportioner. Kasernen rymde ett 20-tal man. Resten av besättningen fick inlogeras under det batteridäck av plankor som byggts upp för kanonerna.

Nedan. «Special Situations Charta af Grynmeskårs Skantz wid Callmar». Kartan visar de trånga segellederna upp genom sundet. Stora leden slingrar fram mellan de stora grundflak som omger Grynmskär och Prestören.

